

Časopis „Poslovne studije”, 2017, godina 9, broj 17-18, str. 313-324

Časopis za poslovnu teoriju i praksu

UDK 614.2:338.124.4(497.11)

Rad primljen: 28.04.2017.

DOI: 10.7251/POS1718313P

Rad odobren: 23.05.2017.

Pregledni rad

Popović Milenko, Eparhija Sremska, Sremski Karlovci, Srbija, milenkop71@gmail.com

Marjanović Nataša, Visoka poslovna škola strukovnih studija “Čačak” u Beogradu, Srbija

SIROMAŠTVO I ZDRAVLJE U SRBIJI U USLOVIMA EKONOMSKE KRIZE

Rezime: *Ovaj rad ima cilj da identifikuje vezu siromaštva kao društveno-ekonomskog fenomena i zdravlja u Republici Srbiji. Siromaštvo je jedan od velikih problema savremenog društva. Najuže definicije svode siromaštvo na nedovoljnost finansijskih sredstava za zadovoljenje osnovnih životnih potreba. U novijim definicijama siromaštva polazi se od visine prihoda i materijalnih uslova života kao glavnih indikatora, ali je i naglašeno da se ovaj fenomen ne može definisati samo s obzirom na standarde fizičkog preživljavanja već i u odnosu na druge dimenzije koje se tiču kvaliteta života i zadovoljavanja raznovrsnih potreba. Imajući u vidu činjenicu da tržišta postaju sve konkurentnija, funkcija ljudskih resursa se stalno susreće sa novim i sve većim izazovima. Pad privredne aktivnosti, finansijska kriza i prateći pritisci ovakvog razvoja događaja postavljaju nove zahteve pred eksperte za ljudske resurse i tematiku upravljanja siromaštvom. Pored toga je potrebno da uvede nove načine učenja i da doprinesu stvaranju dodatnog kvaliteta u zdravstvenoj organizaciji.*

Ključne reči: *siromaštvo, obeležja siromaštva, preživljavanje, kvalitet života*

JEL klasifikacija: *P36, P46*

UVOD

Siromaštvo je društveni problem globalnih razmera koji pogađa petinu svetskog stanovništva i geografski je neravnomerno rasprostranjeno. Najjednostavnije rečno siromaštvo je stanje kada nedostaju osnovne mogućnosti za dostojan život. Siromaštvo se manifestuje na različite načine, među kojima su nedostatak prihoda i sredstava dovoljnih da se osigura održiva egzistencija, glad i neuhranjenost, slabo zdravlje, ograničena i nikakva mogućnost obrazovanja, povećana smrtnost bolesti, beskućništvo i neadekvatni stambeni uslovi, nesigurno okruženje, društvena diskriminacija i izolacija. (Tomić 2007, 149-166) Materijalni deficit, koji najjasnije određuje siromaštvo, povlači za sobom široku lepezu nezadovoljenih osnovnih ljudskih potreba u biološkom, psihološkom i socijalnom smislu. Tako Svetska banka definiše siromaštvo ponajpre kao materijalni deficit, koji ima za posledicu slabe socijalne odnose, nesigurnost i ovisnost o drugima, nisko samopouzdanje i bespomoćnost. Ova definicija nam ukazuje na multidimenzionalno poimanje siromaštva, jer uključuje i neke psihološke varijable, kao što su nisko samopouzdanje i bespomoćnost (Ljubotina 2014, 86-101).

1. PROBLEM SIROMAŠTVA

Postoji više mera "dohodnog" siromaštva, zasnovane na konceptu "linije siromaštva" kojom se odvaja siromašno stanovništvo od ostalog dela populacije. Svaka zemlja koristi liniju siromaštva koja odgovara njenoj razvijenosti, društvenim normama i vrednostima. Što se tiče drugih aspekata siromaštva, u novije vrijeme velika pažnja se poklanja merenju ranjivosti domaćinstava ili pojedinaca na rizike različitih vrsta.

1.1. Različito definisanje siromaštva

Zbog različitog definisanja siromaštva razlikuju se apsolutno i relativno siromaštvo. Prvo podrazumeva da je siromaštvo stanje koje odlikuje nemogućnost da se zadovolji određen opšti minimum životnih potreba, dok drugo predstavlja siromaštvo u odnosu na neki prosek ili minimum prihvatljivog standarda u datom društvu. Siromaštvo se može definisati i kao finansijsko (u smislu nedovoljnosti prihoda za zadovoljenje određenih potreba) ili kao materijalna deprivacija (u smislu različitih nezadovoljenih životnih potreba). Ekonomska nejednakost ima značajne političke, pa čak ideološke konotacije, mnogi je prepoznaju kao univerzalni uzrok svih (ekonomskih) nevolja u koje ljudi zapadaju, veoma često se prisilna preraspodela od bogatih ka siromašnima posmatra kao univerzalni lek, ne samo za postizanje društvene pravde, nego i za iskorenjivanje siromaštva, pa stoga ne čudi takvo interesovanje šire javnosti (Begović 2015, 23-40). Ono može biti objektivno ili subjektivno, pri čemu u prvom slučaju istraživač određuje kriterijum siromaštva a u drugom slučaju kriterijum je subjektivan osećaj pojedinca. Bez obzira kako definišemo siromaštvo najčešće pratimo sledeće njegove karakteristike:

- Rasprostranjenost – predstavlja broj osoba ili domaćinstava koji se mogu smatrati siromašnim prema postavljenom kriterijumu, koji se najčešće definiše kao linija siromaštva. Rasprostranjenost se najčešće iskazuje preko stope siromaštva, odnosno učešća siromašnih u opštoj populaciji ili unutar neke grupe.
- Težina siromaštva – Kada se ono nastoji izmeriti kvantitativno, obično se prate dubina i oštrina siromaštva koji pokazuju koliko su siromašni udaljeni od linije siromaštva ili koliko su siromašni međusobno „nejednaki" u siromaštvu.
- Mapa siromaštva – zapravo predstavlja pokušaj da se prepoznaju različite društvene grupe koje se suočavaju sa problemom siromaštva, odnosno definisati ko su zapravo siromašni.

1.1.1. Odnos siromaštva i socijalne isključenosti, ekonomske nejednakosti, društvene nejednakosti i diskriminacije

U definisanju siromaštva postoji više razlika u mišljenjima. Najuže definicije svode siromaštvo na nedovoljnost finansijskih sredstava za zadovoljenje osnovnih životnih potreba. U nešto širim definicijama naglasak ostaje na materijalnim aspektima, ali se siromaštvo shvata kao osobeni životni standard koji odlikuje nezadovoljenost potreba. Još šire definicije siromaštva obuhvataju pored materijalnih elemenata i nematerijalne, pa se siromaštvo gotovo poistovećuje sa socijalnom isključenošću, zato što podrazumeva i nemogućnost učestvovanja u društvu u različitim oblicima. Jednu od najširih definicija siromaštva ponudio je indijski nobelovac Amartya Sen i po njemu prihod i životni standard nisu važni sami po sebi, već što određuju način života koji neka osoba void. Siromaštvo se shvata kao odsustvo mogućnosti slobode izbora i ostvarenja ljudskih potencijala, razvoja i životnog blagostanja.

Socijalna isključenost je proces kojim pojedinci i grupe bivaju istisnuti iz ekonomskog, političkog, kulturnog ili društvenog sistema preko kojih se integrišu u društvo. To je proces kidanja veza između pojedinca i šire zajednice koji se može odvijati na jednoj ili više

dimenzija: zapošljavanja, obrazovanja, učestvovanja u političkom životu, društvenim, kulturnim aktivnostima, mrežama socijalne brige i podrške.

Siromaštvo i socijalna isključenost se nekada poistovećuju sa srodnim pojmovima kao što su: ekonomske nejednakosti, društvene nejednakosti i diskriminacija. Ovi pojmovi su bliski pojmovima siromaštva i socijalne isključenosti i često se sa njima prepliću, ali je važno razumeti razlike između njih.

Ekonomske nejednakosti nisu isto što i siromaštvo. Siromaštvo svakako podrazumeva postojanje ekonomskih nejednakosti između onih koji jesu i onih koji nisu siromašni, bez obzira na koji način se definiše siromaštvo (kao novčana sredstva ispod određene linije, životni standard ispod minimalno zadovoljavajućeg i sl). Međutim, ekonomske nejednakosti podrazumevaju nejednakosti u prihodima, ili drugim ekonomskim resursima u okviru celokupne populacije. Jednostavno rečeno, ekonomske nejednakosti postoje između onih koji su siromašni i onih koji nisu, ali postoje i između veoma bogatih i onih koji su manje bogati.

Društvene nejednakosti su još širi pojam i od siromaštva i od ekonomskih nejednakosti. One predstavljaju ne samo nejednakosti u ekonomskim resursima, već i nejednakosti u društvenoj moći i ugledu. Društvene nejednakosti se najčešće vide preko postojanja različitih društvenih klasa i slojeva (Milanović 2016, 142).

Diskriminacija predstavlja nepovoljan tretman pojedinaca ili grupa isključivo na osnovu njihove pripadnosti određenoj kategoriji. U tom smislu ona uvek podrazumeva neku vrstu isključivanja i odbijanja i samim tim je često i uzrok siromaštva i socijalne isključenosti. Međutim, siromaštvo i socijalna isključenost je širi pojam i ne mora uvek biti posledica diskriminacije.

1.1.2. Karakteristike siromaštva

Da bismo mogli da steknemo sliku o siromaštvu u Srbiji, potrebno je da upoznamo njegove karakteristike, da utvrdimo uzroke siromaštva, vrste kao i na koji način se meri siromaštvo. To znači da treba da potražimo odgovore na niz pitanja: koliko je siromašnih, ko su siromašni, itd. No da bismo to mogli da učinimo, moramo prvo jasno da definišemo šta je siromaštvo, i da jasno definišemo odnos siromaštva i socijalne isključenosti, ekonomske nejednakosti, društvene nejednakosti i diskriminacije.

2. ODNOS SIROMAŠTVA I SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI

Siromaštvo i socijalna isključenost su bliski pojmovi, ali između njih postoje razlike. Isključenost se više shvata kao proces koji pojedince sprečava da učestvuju u svim aspektima života jednog društva, zato što su siromašni, zato što nemaju osnovne kompetencije ili zato što su diskriminirani. S druge strane, siromaštvo se više shvata kao stanje nedovoljnih sredstava, pre svega prihoda, da bi se adekvatno učestvovalo u društvenom životu.

Ovaj odnos možemo posmatrati kao odnos uzroka i posledice. Iako su neki autori spremni da više ukažu na siromaštvo kao uzrok socijalne isključenosti, a drugi kao posledicu socijalne isključenosti, njihov odnos je zapravo dvosmeran. Siromaštvo može biti uzrok isključenosti, kao kod dece iz siromašnih porodica koja ne mogu da priušte školovanje, zbog čega kasnije teže nalaze zaposlenje, te zapadaju u začarani krug socijalne isključenosti. S druge strane, socijalna isključenost može biti uzrok siromaštva, kao kod Roma, koji ne mogu da se zaposle zbog predrasuda poslodavaca, a teško grade socijalne mreže, pa ne mogu ni na njih da se oslone u pronalaženju posla.

Neki autori posmatraju socijalnu isključenost samo kao jedan ekstremni oblik siromaštva. Zbog dugotrajnog i dubokog siromaštva, dolazi do pucanja veza između pojedinaca i zajednice i njegovog socijalnog isključivanja. Tako često gubitak zaposlenja i dugotrajna nezaposlenost proizvode lančani efekat socio-ekonomskog propadanja, deprivacije, gubljenja socijalnog kapitala, narušavanja odnosa sa drugima. Drugi autori smatraju da je siromaštvo, i

onda kada je šire shvaćeno, samo deo složenije pojave socijalne isključenosti. Siromaštvo je jedna forma isključenosti – isključenosti iz raspodele ekonomskih resursa, ili specifičnije – dohotka. Pored siromaštva, pristup socijalne isključenosti posvećuje pažnju i nizu drugih oblika isključenosti: sa različitih tržišta, iz sistema socijalnih usluga, političkog odlučivanja, socijalnih mreža i života zajednice, iz kulture. Ima i onih autora koji smatraju da se ove dve pojave preklapaju. U nekim slučajevima siromaštvo se javlja bez socijalne isključenosti, dok se ponekad socijalna isključenost javlja bez siromaštva. U prvom slučaju može se desiti da je, recimo pod udarom ekonomske krize, osoba ostala bez posla. U kratkoročnom periodu ta osoba, i njena porodica mogu iskusiti probleme siromaštva. Njihove veze sa zajednicom, pristup zdravstvu, školama, pa verovatno i posete bioskopima i koncertima neće se najverovatnije odjednom obustaviti (mada će se verovatno prorediti). Ukoliko se nakon kraćeg vremena ponovo zaposle, oni će izaći iz siromaštva, a da nisu ni iskusili socijalnu isključenost. U drugom slučaju jedna dobrostojeća osoba koja se zbog ličnih razloga (zbog preterano dugog radnog vremena, revolta prema dominantnoj kulturi, ili nekog drugog razloga), a ne društvenog pritiska, isključila iz društvenog života zajednice. Kod takve osobe postoji neke forme socijalne isključenosti, ali ne i siromaštvo).

2.1. Objektivno i subjektivno siromaštvo u Srbiji

Objektivno siromaštvo podrazumeva da su stručnjaci odredili kriterijum na osnovu koga se procenjuje ko je siromašan. Bez obzira da li je siromaštvo definisano kao finansijsko ili materijalna deprivacija, da li je finansijsko siromaštvo definisano kao apsolutno ili relativno, odluka o kriterijumu i definiciji, a i oceni ko je siromašan je zadatak stručnjaka (Jovanović 2009, 245-255). Pored objektivnog postoji i subjektivno siromaštvo. Nasuprot objektivnim merilima siromaštva postoji i subjektivni osećaj pojedinaca. Subjektivno siromaštvo je osećaj uskraćenosti koji ljudi imaju poredeći sebe sa drugima i poredeći svoje prihode s onim što smatraju minimumom za prihvatljiv nivo života. Subjektivno siromaštvo ukazuje na samopercepciju ljudi i ne predstavlja objektivni pokazatelj materijalnog statusa. Brojna istraživanja su pokazala da je u društvima zahvaćenim post-socijalističkom transformacijom ovaj subjektivni osećaj siromaštva izraženiji od objektivno izmerenog siromaštva. Tako je i u istraživanjima siromaštva u Srbiji u periodu 2002 – 2007 zabeleženo da objektivno siromaštva opada brže nego subjektivno.

2.2. Apsolutno i relativno siromaštvo u Srbiji

Apsolutno siromaštvo definišemo kao nivo prihoda ili potrošnje porodica i pojedinaca ispod definisanog minimuma životnih potreba kao što su hrana, odeća, obuća, stanovanje, grejanje idr. Osnovne životne potrebe čine tačno navedene količine i struktura potrošnje za ove potrebe. Skup elementarnih potreba zasniva se na stvarnoj potrošnji najsiromašnijih članova društva, uz prilagođavanja prema određenim međunarodno priznatim standardima za ishranu. U Srbiji, apsolutna linija siromaštva 2009. godine postavljena je na 8.022 dinara. Prema ovom kriterijumu, u Srbiji je živelo 527.261 siromašnih ili 6,9% našeg stanovništva. U 2010. godini apsolutna linija siromaštva je iznosila 8.544 dinara, odnosno 9,2% stanovništva je siromašno. Koncept apsolutnog siromaštva često je bio kritikovan zato što ne uzima u obzir opšti standard života koji prevladava u jednom društvu. Kritičari smatraju da nije moguće odrediti apsolutni minimum životnih potreba, te da nije moguće kvantifikovati taj minimum za sve pripadnike jednog društva ili pak za pripadnike brojnih različitih društava, da bi se postigla međunarodna uporedivost podataka. Pojam apsolutnog siromaštva ne uspeva da adekvatno uključi, na primer, kulturne potrebe ili standarde stanovanja koji zavise od karaktera društva u kome žive pojedinci koje posmatramo. Na primer, posedovanje televizora ili tekuće vode u stanu može biti standard u razvijenim zemljama, ali ne nužno i u siromašnim društvima Afrike. Iz tih razloga, često se koristi koncept relativnog siromaštva.

Relativno siromaštvo se određuje kao minimum prihvatljivog standarda života u jednom društvu. Ono se ne izražava preko apsolutnog novčanog iznosa, već kao procenat medijane prihoda ili medijane potrošnje. Ako društvo postaje bogatije, linija siromaštva će rasti, ako društvo siromaši, linija će se spuštati.

Relativno siromaštvo zanemaruje činjenicu da čak i u razvijenim društvima ima ljudi koji ne uspeavaju da zadovolje osnovne životne potrebe. A isto tako skreće i pažnju sa bede i materijalne deprivacije kao ključnih aspekata siromaštva. Ovo su dve glavne zamerke relativnom siromaštvu.

2.3. Finansijsko siromaštvo i materijalna deprivacija u Srbiji

Finansijsko siromaštvo je primarno nedostatak materijalnih sredstava da se podmire osnovne životne potrebe. Analiza finansijskog siromaštva usmerava se na dve stvari: prihode ili rashode domaćinstava, i određenu liniju siromaštva. Linija siromaštva može biti definisana kao apsolutna linija (u novčanom iznosu) ili kao odnos prema srednjem prihodu. U oba slučaja finansijski su siromašni oni čiji su prihodi ispod te linije. Materijalna deprivacija odnosi se na nesposobnost pojedinaca ili domaćinstava da zadovolje potrebe i priušte dobra koja se u njihovom društvu smatraju tipičnim. Materijalna deprivacija je zapravo jedno šire shvatanje siromaštva i često se meri različitim indeksima zbog toga što se nastoji obuhvatiti više elemenata. Indeks materijalne deprivacije može da sadrži sledeće stavke: da li domaćinstvo može da priušti odlazak na godišnji odmor, kvalitetnu ishranu, da li domaćinstvo poseduje tekuću vodu, da li ima kuću od čvrstog materijala, odgovarajuće veličine (meri se prenaseljenost), da li ima televizor, frižider, krov koji prokišnjava, vlagu u kući itd. Za merenje depriviranosti uzimaju se oni pokazatelji koji su tipični za dato društvo. Tako, na primer, u seoskim sredinama u Srbiji 85% domaćinstava poseduje telefon, a samo 45% je priključeno na javni vodovod. Zato će se samo prva stavka uzeti kao relevantna za merenje materijalne depriviranosti jer je posedovanje telefona, a ne priključenost na javni vodovod odlika relativne većine seoskih domaćinstava. Istraživanja materijalne deprivacije u Srbiji obuhvata tri dimenzije:

- ekonomsku: nemogućnost zadovoljavanja potreba vezanih za ishranu, odevanje, godišnje odmore, teškoće u plaćanju računa za stan, i sl;
- posedovanje trajnih potrošnih dobara, koje je uključilo 10 različitih vrsta dobara od frižidera i mašine za veš, do kreveta za svakog člana domaćinstva i priključka za telefon;
- stanovanje koje je obuhvatilo infrastrukturnu opremljenost stana (voda, struja, unutrašnji WC i sl.) i prenaseljenost (ispod 12m² po članu domaćinstva).

Na osnovu ovih indikatora u Srbiji je u 2009. godini bilo 16,5% umereno, a 3,8% izrazito depriviranih. Materijalna deprivacija je značajno češće prisutna među seoskom nego među urbanom populacijom, natprosečno je zastupljena u domaćinstvima bez ijednog zaposlenog, a u izrazito visokom procentu sa ovim problemom se suočavaju interno raseljena lica i Romi.

Finansijsko siromaštvo je samo jedan od aspekata siromaštva. Materijalna deprivacija nam pomaže da razumemo stvarne životne okolnosti pojedinaca i porodica. Pomaže da razumemo dubinu i obim problema sa kojima se pojedinci i porodice suočavaju.

2.4. Višedimenzionalni fenomen siromaštva u Srbiji

U Srbiji je siromaštvo definisano kao višedimenzionalni fenomen koji, pored nedovoljnih prihoda za zadovoljenje životnih potreba, podrazumeva i nemogućnost zapošljavanja, neodgovarajuće stambene uslove i neadekvatan pristup socijalnoj zaštiti, zdravstvenim, obrazovnim i komunalnim uslugama.

Siromaštvo se ne svodi samo na finansijsko siromaštvo. Siromaštvo je nedostatak materijalnih resursa, stanje niskih prihoda u kojem se ne mogu zadovoljiti neke, ma kako definisane, osnovne životne potrebe. Međutim, nemogućnost da se kupi hrana i odeća ili plati stanarina i grejanje nisu jedini problemi s kojima se siromašni ljudi suočavaju. Siromaštvo povlači za sobom i teškoće u obrazovanju dece (nemogućnost da se plate udžbenici, odeća i obuća za decu, školarine i sl), pristupu zdravstvenim uslugama (teškoće pri plaćanju participacije, kupovini lekova i sanitetskog materijala i slično) ili geografsku izolovanost (izolovana područja koje primarno nastanjuju siromašni, sa lošom infrastrukturom i slabim vezama sa okruženje (Raičević i Nenadić 2004, 147). Siromaštvo poprima različite vidove u različitim socijalnim kategorijama i, samim tim, zahteva posebna rešenja za svaku od ovih grupa. Zato je uključivanje nevladinih organizacija, koje se već bave posebnim socijalnim grupacijama kao ciljnim grupama, u sferu javne politike veoma koristan potez (Milenković 2011, 299-320). Zbog toga se kaže da je siromaštvo višedimenzionalan fenomen.

3. UZROCI SIROMAŠTVA

Kada se govori o uzrocima siromaštva važno je praviti razliku između društvenih i individualnih uzroka. Karakteristike ekonomskog rasta, strukture ekonomije, nedostupnost radnih mesta, obrazovanja, i sl, predstavljaju važne društvene faktore koji utiču na siromaštvo. Ovi faktori oblikuju društveni kontekst u kome treba posmatrati individualne faktore, jer u tom kontekstu pojedinci donose odluke, od toga kakvu će odeću kupiti, koliko će se obrazovati, do toga gde će se zaposliti i koliko će raditi, koliko će trošiti. Nekada društveni uslovi stvaraju vrlo nepovoljan kontekst, ne ostavljajući pojedincima stvarne mogućnosti izbora, pa se može učiniti da se uzroci kriju u individualnim faktorima (poput nespремnosti da se školuje, radi i sl) iako se zapravo nalaze među društvenim činiocima (nedostupnost obrazovanja, manjak radnih mesta). Drugi put društveni uslovi nude pojedincima više mogućnosti nego što su spremni da iskoriste, ili ih u siromaštvo potisnu faktori kao što su bolest, smrt člana porodice, gubitak posla i sl.

Raspad SFRJ, ratovi, izbeglice, razaranja privrednih resursa i opšti pad standarda su itekako uticali na porast siromaštva. Ratovi u Bosni, Hrvatskoj, Kosovu, bombardovanje SRJ, značajno su doprineli da stanovnici Srbije upoznaju siromaštvo u njegovom najgorem obliku. Siromaštvo u Srbiji prvenstveno je posledica dramatičnog pada BDP, kao i dohotka tokom 90-tih godina. Pad društvenog proizvoda i standarda građana, hiperinflacija, rast nezaposlenosti posledice su gore navedenih ratova i međunarodne izolacije tj. sankcija. Ekonomske aktivnosti su drastično smanjene usled desetogodišnje opšte političke i društvene krize. Teško ekonomsko i socijalno stanje otežano je velikim prilivom raseljenih lica čiji broj je u pojedinim godinama dostizao i do 10 % ukupnog stanovništva; danas, broj raseljenih je i dalje vrlo značajan. Siromaštvo u Srbiji se znači drastično povećalo tokom dvadesetih godina XX veka. Srednja klasa je nestala, broj siromašnih je povećan za dva i po puta i sve veći broj ljudi živi neznatno iznad linije siromaštva. Istovremeno sve veći broj ljudi postaje siromašan kao posledica socijalne isključenosti, nedostatka pristupa javnim (komunalnim) uslugama i tržištima, nedostatka jednakih mogućnosti za sve. Siromaštvo se povećalo uglavnom zbog oštrog pada BDP. Krajem 2000. ukupan BDP iznosio je 45%, a BDP po glavi stanovnika manje od 40% u odnosu na 1989, što je najveći pad BDP u centralnoj i jugoistočnoj Evropi. Ovakva situacija i tada i danas ima negativne posledice na sve aspekte života u Srbiji.

3.1. Društveni uzroci siromaštva

Siromaštvo predstavlja nedostatak prihoda za nabavku minimalne korpe robe i usluga (Duvnjak 2009, 416). Većinu društvenih uzroka siromaštva moguće je svrstati u četiri najvažnije grupe:

1. Procesi društvenih promena, posebno onih korenitih, mogu delovati u pravcu povećanja siromaštva. To je, recimo slučaj sa poljoprivrednicima u periodu industrijalizacije, ili sa fabričkim radnicima u periodu prelaska razvijenih zemalja od industrijskih na uslužne ekonomije.

2. Politike mogu voditi siromaštvu zbog toga što definišu ciljeve i sredstva oblikovanja društva na način koji istiskuje određene grupe iz društvenih tokova. Nedovoljno uravnotežena politika regionalnog razvoja može isključiti čitava geografska područja iz ekonomskih tokova. Nekada već odsustvo politike u određenoj oblasti predstavlja uzrok siromaštva, kao u slučaju zanemarivanja ruralnih sredina u društvima koja prioritet daju industriji ili uslužnom sektoru.

3. Institucije mogu voditi siromaštvu pojedinaca i grupa zbog selektivnog pristupa, neefikasnog funkcionisanja, lošeg kvaliteta usluge ili jednostavno odsustva iz pojedinih geografskih regiona ili područja društvenog života (Tomić 2008, 97-117). Recimo, zakonom definisani kriterijumi za pristup određenoj instituciji mogu sprečiti pojedine grupe da ostvare prava na usluge te institucije. Sami zakoni su sredstva preko kojih se oblikuju institucije i nekada odsustvo zakona ili njihova neefikasna primena mogu se nalaziti u korenu diskriminativnih ili neefikasnih institucija.

4. Vrednosti i norme mogu voditi socijalnoj isključenosti siromašnih preko diskriminacijskog ponašanja pojedinaca i grupa prema drugim članovima društva. One su najmanje transparentne i deluju najčešće kroz svakodnevne prakse u raznim oblastima života. Upravo zbog toga ih je najteže promeniti politikama, zakonima i merama.

Ekonomska kriza koja je pogodila globalnu ekonomiju 2008. i 2009. dovela je do ozbiljnih posledica u sferi rada. U izveštaju Međunarodne organizacije rada navodi se daje preko 20 miliona radnih mesta zatvoreno je u 51 zemlji koje je ova organizacija pratila. Zaposlenost sa skraćenim radnim vremenom, koju su primenila brojna preduzeća i podržale mnoge vlade ublatila je efekte krize. Međutim, ukoliko se ove prakse očuvanja radnih mesta prekinu, biće zatvoreno još 5 miliona radnih mesta. Blizu 43 miliona ljudi koji su izgubili posao, kao i onih koji traže prvo zaposlenje, našli su se pred rizikom dugotrajne nezaposlenosti ili potpune isključenosti sa tržišta rada. Sistemi socijalne zaštite koji su ključni za materijalnu podršku žrtvama krize pokazali su velike slabosti. Dve trećine zemalja za koje su podaci bili dostupni, nemaju programe nadoknada za nezaposlenost. U zemljama koje imaju ovakve programe, pokrivenost nezaposlenih naknadama često je vrlo ograničena.

Za smanjenje siromaštva posebno je značajna politika zapošljavanja. Stanje na tržištu rada u Srbiji bilo je izrazito nepovoljno najpre zbog blokiranja promena, ratova i kriza tokom 1990, a onda zbog intenzivne privatizacije i restrukturiranja ekonomije nakon 2000. godine. Uprkos tome, politici zapošljavanja nije se do skora poklanjalo dovoljno pažnje. Kada su, nakon 2000. godine, započete intenzivne reforme, politika zapošljavanja nije prepoznata kao jednako važna drugim ekonomskim politikama, pa je i situacija na tržištu rada dodatno pogoršana uspostavljanjem reforme tržišta rada. Nacionalna strategija zapošljavanja, doneta je tek 2005. godine, troškovi aktivnih mera zapošljavanja bili su niski (tek 0,1% BDP), a realizacija mera nije bila dovoljno efikasna zbog političkih i institucionalnih problema. U početku politika i more aktivnog zapošljavanja sprovedeni su bez temeljnijih uvida u stanje, potrebe i procene efekata mera kod različitih grupa korisnika (Arandarenko i Krstić 2008, 27). Na osnovu podataka različitih istraživanja uočeno je da su pojedine grupe ne samo izložene većini rizicima od isključenosti sa tržišta rada, već da imaju otežan pristup upravo instituciji koja treba da podstakne njihovu integraciju u tržište rada. Naime, 2009. godine 2,9% urbanog i 9,2% ruralnog nezaposlenog stanovništva nije prijavljeno na evidenciju Nacionalne službe za zapošljavanje. Među raseljenim licima takvih je 13,3% a među Romima 24,5%. Pored toga, različita istraživanja su pokazala da je obuhvat marginalizovanih grupa aktivnim merama tržišta rada relativno slab. Tako je u 2006. godine u Šumadijskom okrugu u programe zapošljavanja bilo uključeno samo 5,2% nezaposlenih Roma.

Istraživanje o položaju interno raseljenih lica pokazalo je da je u ove programe bilo uključeno svega 8,5% nezaposlenih raseljenih lica, a istraživanje o isključenosti u ruralnim oblastima Srbije pokazalo je da su programi zapošljavanja bili dostupni za svega 2,7% nezaposlenih iz seoskih sredina. Pored nedovoljnog obuhvata, kao problem je uočena i česta neprilagođenost programa potrebama korisnika ili njihovim potencijalima. Ista istraživanja pokazala su da je kod pojedinih grupa informisanost o programima slaba, kao i ocena korisnosti ovih programa.

3.2. Individualni uzroci siromaštva

Kada razmišljamo o individualnim uzrocima socijalne isključenosti treba da budemo veoma obazrivi. Nešto što na prvi pogled deluje kao individualni izbor zbog koga je pojedinac zapao u siromaštvo često u suštini predstavlja rezultat snažnih i dubokih društvenih ograničenja. Tako, na primer, žena može doneti odluku da ne radi jednostavno zato što ne želi da radi ili zbog jakog pritiska patrijarhalnih normi, obeshrabrenosti tokom neuspešnog traženja posla i sl.

Među društvenim naučnicima i stručnjacima, individualistička objašnjenja siromaštva danas su uglavnom napuštena ali ipak neki uzroci siromaštva više su individualne prirode. Iznenađna bolest, invaliditet, smrt člana porodice, razvod, gubitak roditelja, prezaduženost, nesporno povećavaju rizike od siromaštva. Međutim, čak i kod ovih individualnih faktora možemo tvrditi da postoji značajna uloga društvenih činilaca, jer sistemi socijalne zaštite treba da obezbede zaštitu upravo od ovakvih socijalnih rizika.

3.3. Profili siromaštva

Nemoguće je dati profil „siromašnih“. Siromaštvo je raznoliko i stalno se menja. Ali, ipak ljudi iz određenih kategorija imaju veće šanse da žive u siromaštvu (Leković 2015, 81-96). U Srbiji siromaštvu je izloženije stanovništvo koje živi na vangradskom području, zatim višeečlana domaćinstva (posebno ona koja u svom sastavu imaju više dece, nezaposlenih i neaktivnih članova), domaćinstva nižeg obrazovnog nivoa.

Siromaštvo prema tipu naselja: Dostupni podaci ukazuju da je u velikom broju zemalja ruralna populacija pod značajno većim rizikom od siromaštva nego urbana. Posebno velike razlike u urbanom i ruralnom siromaštvu pokazuju upravo zemlje u kojima je seoska populacija zastupljena u većem procentu u ukupnoj populaciji. Urbano-ruralni raskorak je veći u zemljama u kojima je povezan sa teškoćama poljoprivrednog sektora, dok je u razvijenim zemljama siromaštvo vezano za udaljenost pojedinih regija i problem pristupa određenim sadržajima.

Procenat siromašnih koji se nalaze ispod linije apsolutnog siromaštva beleži rast i u gradskim i u vangradskim područjima, ali porast broja građana koji žive ispod apsolutne linije siromaštva prisutniji je u vangradskom području. U gradskim područjima broj siromašnih u 2010. godini porastao je za 0,8 procentnih poena u odnosu na 2009. godinu.

Tabela 1. Procenat siromašnih prema tipu naselja (Republički zavod za statistiku)

	2006	2007	2008	2009	2010
Gradsko područje	5.3	6.0	5.0	4.9	5.7
Vangradsko područje	13.3	11.2	7.5	9.6	13.6
Ukupno	8.8	8.3	6.1	6.9	9.2

Siromaštvo po regionima: Najveći broj siromašnog stanovništva je u regionu Centralne Srbije 12% gde beležimo i najveći porast broja siromašnih u odnosu na 2009. godinu (9,13%). Najmanji broj siromašnih je na nivou Beograda 5,3%, dok je broja siromašnih, na teritoriji Vojvodine 6,8% u 2010. godini. Na nivou sva tri regiona beležimo porast broja siromašnih: na nivou centralne Srbije za 2,7 procentna poena, na teritoriji Vojvodine, za 1,9 procentni poen i na nivou teritorije Grada Beograda zabeležen je porast od 1,5 procentna poena.

Tabela 2. Procenat siromašnih po regionima (Republički zavod za statistiku)

	2006	2007	2008	2009	2010
Grad Beograd	4.3	2.4	2.9	3.8	5.3
Vojvodina	8.6	11.9	6.8	4.9	6.8
Centralna Srbija	10.7	9.0	7.0	9.3	12.0
Ukupno	8.8	8.3	6.1	6.9	9.2

Siromaštvo prema tipu domaćinstva: Izloženost rizicima od siromaštva pojedinaca zavisi i od toga u kakvim domaćinstvima žive. Podaci o visini rizika od siromaštva prema tipu domaćinstva ukazuju da su sledeći tipovi domaćinstava najugroženiji:

- Domaćinstva sa izdržavanom decom izložena su većim rizicima od finansijskog siromaštva nego domaćinstva bez izdržavane dece.
- Osobe iz samačkih domaćinstava (i to posebno iz staračkih) izložene su većim rizicima od osoba koje žive u domaćinstvima sa više članova.
- Domaćinstva samohranih roditelja sa jednim ili više izdržavane dece spadaju u najugroženija, osim u novim članicama EU, u kojima su domaćinstva parova sa troje i više dece pod većim rizikom od siromaštva.

Najugroženija su domaćinstva sa pet i šest i više članova budući daje njihov indeks siromaštva iznad proseka populacije i bio je najviši u poređenju sa ostalim demografskim grupama. Neznatan pad broja siromašnih nalazimo samo kod jednočlanih domaćinstava u periodu 2008 – 2010. godina.

Tabela 3. Procenat siromašnih prema tipu domaćinstva (Republički zavod za statistiku)

	2006	2007	2008	2009	2010
Jednočlana	8.6	8.8	6.6	5.7	5.6
Dvočlana	8.7	9.2	5.5	5.6	5.9
Tročlana	5.2	4.9	5.1	5.0	7.0
Četvoročlana	5.7	5.3	4.7	4.7	7.1
Petočlana	8.3	8.1	5.2	5.7	11.7
Šestočlana i više	17.3	14.4	10.0	14.2	16.4
Ukupno	8.8	8.3	6.1	6.9	9.2

Siromaštvo prema polu i starosti: Pojedine grupe više su izložene rizicima od finansijskog siromaštva nego druge. Podaci pokazuju da su žene generalno pod većim rizikom nego muškarci, deca više nego odrasli, a mladi (18-24) i stari (65 godina i više) imaju veće šanse da budu u riziku od finansijskog siromaštva nego srednje starosne grupe. Srbija pokazuje bolju sliku u pogledu rizika od siromaštva u odnosu na nove članice EU, i niže stope rizika od siromaštva mladih (18–24) u odnosu na sve EU proseke. Međutim, za sve ostale grupe Srbija pokazuje veće rizike od siromaštva u odnosu na proseke EU.

a) Siromaštvo žena i muškaraca: Razlika u siromaštvu žena i muškaraca često se naziva rodnim jazom u siromaštvu. U 2008. godini u svim državama članicama stopa rizika od siromaštva bila je veća kod žena nego kod muškaraca, izuzev u Mađarskoj gde rodni jaz nije zabeležen i u Poljskoj i Holandiji gde se iza rodnog jaza zapravo kriju više stope rizika od

siromaštva kod muškaraca. Međutim, prava mera nejednakosti u rizicima od siromaštva između žena i muškaraca može ostati sakrivena, jer se podrazumeva da su resursi jednako distribuirani unutar domaćinstva. Istraživanja su pokazala da unutar domaćinstva često postoje izražene nejednakosti u raspoređivanju novca i drugih resursa. Posebno u domaćinstvima sa nižim prihodima zapaženo je da se svakodnevno raspoređivanje novca prepušta najčešće ženama, te da one u nastojanju da rasporede oskudna sredstva često redukuju sopstvenu potrošnju, kako bi zaštitile životni standard porodice. Rodni jaz u siromaštvu posebno je izražen među mladima i među starima. U Srbiji je recimo, u 2008. godini stopa rizika od siromaštva za muškarce starije od 64 godine iznosila 17,4%, a za žene iz iste starosne grupe 22,2%. Osim toga, u pojedinim grupama izloženim rizicima od siromaštva i socijalne isključenosti dominiraju žene, dok u drugima dominiraju muškarci. U tom smislu rizici od siromaštva su rodno specifični. Tako žene preovlađuju u kategorijama samohranih roditelja, starih osoba sa prihodima ispod linije siromaštva, među žrtvama porodičnog nasilja i žrtvama trgovine ljudima, dok muškarci čine većinu među bivšim osuđenima, nekim grupama beskućnika, među osobama koje rano napuštaju školovanje, a u pojedinim zemljama i među zavisnicima od droge.

b) Siromaštvo prema godinama starosti: Podaci pokazuju da su najugroženija deca do 13 godina starosti 13,7%, kao i odrasli od 19 do 24 godine 11,5%. U odnosu na 2009. godinu, porast siromaštva beležimo kod svih uzrasnih kategorija, a najveći rast siromaštva upravo kod dece do 13 godina (3,9 procentne jedinice) i kod odraslih od 19 do 24 godine (4 procentne jedinice). Najmanji porast siromaštva beležimo u kategoriji stara lica preko 65 godina starosti. Povećanje siromaštva beležimo i kod dece i kod odraslih od 2008. godine, ali zabrinjava podatak da broj siromašne dece u Srbiji značajnije raste.

4. SIROMAŠTVO I ZDRAVLJE U SRBIJI

Uporedni podaci iz Ankete o životnom standardu za period 2002-2007. ukazali su da je tokom ovog perioda došlo do povećanja korišćenja usluga zdravstvene zaštite u opštoj populaciji i to u zdravoj populaciji za 5%, a u bolesnoj za 8%. Poznato je da je ekonomski status pojedinca bitna mikro determinanta individualnog zdravstvenog stanja (Satarić 2010, 120-131). Uočeno je da siromašna populacija ređe koristi zdravstvene usluge ali i da češće subjektivno procenjuje svoje zdravstveno stanje kao loše. Kod ove populacije se zdravstvene usluge u lečenju hroničnih bolesti ređe koriste, a posebno je nepovoljno stanje kod segmenata populacije u ugroženim društvenim grupama koji nemaju zdravstveno osiguranje. U 2007. godini 6% stanovništva nije imalo zdravstveno osiguranje. Među siromašnom populacijom takvih je bilo značajno više – 14%. Pored toga, visoko učešće lica bez zdravstvenog osiguranja zabeleženo je među Romima (17%) i nezaposlenima (11%) (Mijatović i drugi 2008, 414-418).

Korišćenje usluga zdravstvene zaštite je značajno niže u bolesnoj, siromašnoj populaciji, nego u populaciji bolesnih sa životnim standardom iznad linije siromaštva. Pored toga, usluge zdravstvene zaštite iz privatnog sektora siromašna populacija ne koristi, a visoki troškovi zdravstvene zaštite se često navode kao razlog za nekorisćenje usluga zdravstvene zaštite kod ruralne populacije. S tim u vezi, za razvoj turizma koji je vezan za zdravlje ljudi kreće se danas od klasičnog lečenja prirodnim faktorom radi poboljšanja zdravstvenog stanja prema drugim komponentama (wellness, sport, rekreacija, zdrava ishrana, zabava i sl.) koje su potrebne čoveku za očuvanje dobrog zdravlja i kondicije, a takođe i ka specijalizovanim zdravstvenim ustanovama koje raspoložu kvalitetnim kadrom i medicinskom opremom za najsloženije medicinske zahvate (Knežević i drugi 2014, 134). Kada su u pitanju stomatološke usluge, uočeno je da osobe sa životnim standardom ispod linije siromaštva koriste ove usluge tri puta ređe nego osobe koje nisu siromašne. Učešće troškova na zdravstvenu zaštitu u ukupnim troškovima domaćinstva je najniže u domaćinstvima koja se nalaze ispod linije siromaštva.

ZAKLJUČAK

Siromaštvo je multidimenzionalni problem koji se ne tiče samo niskih prihoda, već i nemogućnosti zapošljavanja, neodgovarajućih stambenih uslova, neadekvantnog pristupa javnim uslugama idr. Siromaštvo pogađa gotovo sve društvene grupe, ima ga i među zaposlenima i nezaposlenima, seoskom i gradskom stanovništvu, među mladima i starima itd. Međutim, neke društvene grupe su bile i na žalost i danas su posebno pogođene siromaštvom. Među njima su izbeglice i interno raseljena lica, deca i omladina, osobe sa invaliditetom i Romi.

Siromašnim se smatra svako lice čiji je dohodak ispod nekog egzistencijalnog minimuma (linije siromaštva) neophodnog za zadovoljenje osnovnih životnih potreba (Petričković 2011, 33-45). Ispod apsolutne linije siromaštva nalaze se punoletna lica čija je potrošnja na mesečnom nivou niža od minimalnog iznosa neophodnog za hranu. Relativna linija siromaštva određuje se kao 60% medijane prosečne potrošnje po potrošačkoj jedinici. U ostale ključne aspekte siromaštva ubrojani su i neostvarivanje prava na zdravu životnu sredinu i prirodna bogatstva, pre svega na čistu vodu i vazduh.

Od 2006. godine, prihvaćena je preporuka Svetske banke da se za utvrđivanje apsolutne linije siromaštva koristi primena metode CPI (Indeks potrošačkih cena). Po Anketi o potrošnji domaćinstva u 2010. siromašna su bila sva domaćinstva u kojima je potrošnja bila ispod 8.544 dinara po potrošačkoj jedinici, što čini 9,2% siromašnih u 2010. Linija relativnog siromaštva u 2010. iznosila je 9.763 dinara mesečno po potrošačkoj jedinici i pokazuje da je u Srbiji siromašno 14,5% stanovništva tj. preko 1 milion.

Siromaštvo u Srbiji se drastično povećalo tokom devedesetih godina XX veka. Nažalost, srednja klasa je nestala, i broj siromašnih je povećan za dva i po puta i sve veći broj ljudi živi neznatno iznad linije siromaštva. Istovremeno, sve veći broj ljudi postaje siromašan kao posledica socijalne isključenosti, nedostatka pristupa javnim uslugama i tržištima, nedostatka jednakih mogućnosti za sve, i dr. Siromaštvo se povećalo uglavnom zbog oštrog pada BDP i zbog sve veće nezaposlenosti.

LITERATURA

1. Arandarenko, Mihail i Krstić, Gorana. 2008. „Analiza uticaja politike zapošljavanja i aktivnih mera zapošljavanja u Republici Srbiji: 2003–2007”. Vlada Republike Srbije, Tim podpredsednika Vlade za implementaciju Strategije za smanjenje siromaštva.
2. Begović, Boris 2015. „O ekonomskoj nejednakosti i društvenom blagostanju”. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*. 63(1):23-40.
3. Leković, Vlastimir. 2015. „Determinante ekonomske (ne)jednakosti i njene implikacije za održivi ekonomski razvoj”. *Ekonomski horizonti = Economic Horizons*. 17(2):81-96.
4. Duvnjak, Valentina. 2009. „Značaj socijalne politike za smanjenje siromaštva u BiH”. Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa Društvena kriza i prevazilaženje siromaštva u Republici Srpskoj i Bosni i Hercegovini, Banja Luka, BiH, septembar, 412-429.
5. Jovanović, Predrag. 2009. “Korupcija i tranzicija”. *Transparentnost*. 16-17:245-255.
6. Knežević, Marija i Šaulić, Marko i Dujaković, Tatjana. 2014. “Značaj zdravstvenog turizma Republike Srpske za razvoj turizma u region”. *Poslovne studije*. 11-12:133-155.
7. Ljubotina, Olja i Ljubotina, Dmir. 2014. „Odnos siromaštva i nekih aspekata psihološke dobrobiti”. *Socijalna psihijatrija*. 42(2):86-101.
8. Milanović, Branko. 2016. *Globalne nejednakost*. Beograd: Akademska knjiga.
9. Milenković, Nataša. 2011. „Značaj uključivanja NVO u strategije za suzbijanje siromaštva u Srbiji”. *Megatrend revija*. 8(2): 299-320.

10. Mijatović, Vesna i Grujić, Vera, i Šušnjević, Sonja i Travar, Sonja. 2008. „Nejednakosti u zdravlju uslovljene socioekonomskim statusom socioekonomske nejednakosti u zdravlju“. *Medicina danas*. 7(10-12): 414-418.
11. Petričković, Milan. 2011. „Siromaštvo u funkciji egzistencijalne otuđenosti stanovništva Srbije“. *Socijalna misao*. 18(1):33-45.
12. Raičević, Božidar i Nenadić, Jelena. 2004. „Poreska konkurencija, opšti osvrt“. *Economic Annals*. 162:47-49.
13. Satarić, Nadežda. 2010. „Siromaštvo starijih i ostvarivanje strategije za smanjenje siromaštva“. *Gerontologija*. 37(2):120-131.
14. Tomić, Velinka. 2007. „Siromaštvo i socijalna isključenost – osnovne definicije i indikatori“. *Sociološka luča*. 1-2:149-166.
15. Tomić, Velinka. 2008. „Siromaštvo u predtranzicionom periodu : iskustva odabranih zemalja istočne Evrope“. *Acta economica*. 6(9):97-118.